

УДК 745.51.03(477.85/.87) "187/195"

Іван МЕЛЬНИК

ХУДОЖНЄ ДЕРЕВО ГУЦУЛЬЩИНИ: МИСТЕЦЬКІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕМЕСЛА ДЕЛЯТИНСЬКОГО КРАЮ (на матеріалах експедиційних досліджень)

Аналізується художнє дерево Делятинщини як своєрідний художній феномен у контексті народного мистецтва Гуцульщини. Матеріали, на яких ґрунтується стаття, зібрані в експедиціях, відчутно доповнюють відомості про різьбярство Українських Карпат, зодчих і різьбярів Делятинщини кінця ХІХ — середини ХХ ст.

Ключові слова: художнє дерево, сакральні споруди, житлові споруди, традиції, майстри.

© І. МЕЛЬНИК, 2017

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (137), 2017

Територія Делятинщини — площею понад 600 квадратних кілометрів — знаходиться в долині верхів'я ріки Прут й охоплює північну частину Гуцульщини. За адміністративно-територіальним поділом Делятинщина розміщена в межах південно-західної частини Івано-Франківської області і включає в себе такі населені пункти: Воронєска, Ворохта, Делятин, Добротів, Дора, Заріччя, Красна, Ланчин, Лоєва, Луг, Майдан Горішній, Майдан Середній, Микуличин, Ослави Білі, Ослави Чорні, Поляниця, Саджавка, Татарів, Чорний Потік, Ямна, Яремче. Впродовж довговікової історії краю назва місцевості мала три варіанти: Даятин, Ділятин, Делятин [2, с. 26]. Перша назва зафіксована у старослов'янських і латинських текстах і датується початком ХV ст., вживалась вона до 1440-х років. Походження першої давньої назви пов'язують з давнім церковним іменем Дальматій, дітей з таким іменем заведено було кликати Ділями, звідки і виводять етимологію першої оригінальної назви.

На думку багатьох вчених і дослідників, традиції дерев'яного будівництва та різьбярства сягають часів існування Київської держави у добу Середньовіччя [3, с. 16]. Наприклад, Михайло Клапчук вважає, що на території Делятинщини був розташований один із давньоруських культових центрів, що був тісно пов'язаним з транскарпатськими шляхами на Закарпаття. Давні традиції дерев'яного зодчества найповніше збережені і відображені у пам'ятках сакрального будівництва — церквах, каплицях, дзвіницях. На території Делятинщини збереглося понад десяток церков, датованих ХVІ—ХХ ст., споруджених у традиційних формах, з хрещатих у плані зрубних об'ємів, які належать до традиції гуцульської школи дерев'яного будівництва. Зруби кожного рамена мають коробове перекриття під двосхилими дахами з більшими і меншими у пропорційному співвідношенні причілками. Більшість гуцульських дерев'яних храмів увінчані одним наметовим верхом на восьмигранному барабані. Маківка і хрест посаджені на невеликий восьмигранний ліхтар. Піддашся, які оперізують храми по всьому периметру, опираються на вінці зрубів та профільно прорізані кронштейни. Невеликі прямокутні або квадратні вікна прорізані в зрубах над піддашсями та на чотирьох з восьми граней барабанів куполів.

До такого типу храмів належать церква Непорочно-го Зачаття Пресвятої Богородиці з села Білі Ослави, споруджена у 1749 р. на місці давнішої церкви (1648 р.). До недавнього часу церква була перекрита гонтами. У нижній частині того ж таки села розташована ще одна

дерев'яна церква св. Дмитрія 1837 р., також збудована на місці давнішої церкви, датованої 1736 роком. Характерною особливістю храму є те, що центральний простір має форму квадрата, до якого примикають прямокутні бокові рамена, бабинець і вівтар однакового розміру. Подібне планування має церква Різдва Пресвятої Богородиці (1780 р.) у Ворохті (перенесена сюди з села Яблуниці). Характерними для цього храму є нахилені досередини стіни, які підкреслюють стрункість і видовженість силуету, спрямованого у висоту. Стіни, надопасання, дахи та піддашся по всьому периметру перекриті гонтою. Аналогічно виглядала і церква св. Миколая у селі Горішній Майдан (1877 р.), яка у 1905 р. згоріла, а у 1906 — на її місці спорудили новий храм, також хрещатий у плані, але з дещо видовженим бабинцем і куполом, перекритим бляхою. Спільні ознаки за просторово-об'ємним вирішенням мають дерев'яні храми у Доброві (1895 р., споруджений на місці давнішої церкви XVII ст.), церкви Архістратиґа Михаїла (1844 р.) у Яремчі, Ланчині (1925 р.) та у селі Лоєва (1835 р.). Характерною рисою перелічених храмів, як і всіх хрещатих гуцульських церков, є висота внутрішніх приміщень, яка кратна довжині навскісного сажня; аналогічно — розміри пазів і врубів кратні ліктям (на колишній території Галицького князівства, як і на території всієї Давньоруської держави, визначалися мірою довжини, яка мала назву «лікоть», що дорівнювало 46,2 см [4, с. 139], а це свідчить на користь того факту, що гуцульські будівничі користувалися давньослов'янською, давньоруською системою мір [5, с. 20].

Серед храмів, зведених у межах Делятинського краю у пізніший період, а саме на початку XX ст., під впливом сакрального будівництва сусідніх сіл Покуття і Бойківщини, є декілька церков з кількома восьмигранними верхами. На особливу увагу заслуговує п'ятиверха хрещата в плані церква Івана Богослова (1911 р.) зі села Луг, яку звів місцевий майстер Василь Турчиняк. А у 1912—1930-х рр. цей талановитий майстер оздобив різьбленням іконостас для церкви, виготовив престоли, кивот та обрамлення навісних ікон. Слід відзначити, що наприкінці XIX — на початку XX ст., відповідно до нормативних архітектурно-будівельних стандартів австрійських часів усі сакральні та громадські споруди повинні були проектуватися і зводитися під наглядом дипломованих спеціалістів, але все ж таки будівництвом найчастіше керували народні майстри, які продовжували дотримуватися тра-

диційних форм дерев'яного зодчества. Якщо ж розроблялись проекти професійних архітекторів, то попри все до уваги бралися задуми народних майстрів. Так було і з церквою святого Івана Богослова у Лузі. Офіційний проект храму розробив архітектор з Коломиї В. Фільоус, дотримуючись оригінального задуму народного майстра В. Турчиняка. За схожою схемою було побудовано церкву св. Дмитра (1870-ті рр.) у селі Татарів (архітектор Фр. Менчинський з Кракова). За своїм компактним компонуванням мас, плавними ритмами членування, пологим пірамідальним силуетом, храм є одним з кращих зразків гуцульської школи народної архітектури. Пізніше подібні хрещаті в плані храми з'являються у таких населених пунктах: у 1895 р. в Яблуниці, у 1911 р. в Яремчі, у 1912 — в Поповичівській Полянці та в монастирі у Дорі.

У селі Ямна з початку XIX ст. фігурує церква св. Йоана Милостивого (за шематизмами 1912—1932 рр.). Належить вона до хрещатих у плані споруд з п'ятьма прямокутними просторами та одним куполом. Ще до недавнього часу церква була покрита гонтою [1, с. 247—148]. Як і для більшості гуцульських храмів характерним є поздовжнє осьове розміщення із заходу на схід. Центральна баня церкви вища, а верхи над бабинцем і вівтарним зрубом по висоті рівні між собою. Спільним для гуцульських хрещатих церков є і співвідношення висоти до основи хреста (маківки), яка дорівнює загальній довжині церкви по осі захід — схід. Стіни підопасання (нижче піддашся) пластично збагачувалися фігурно-прорізними виступами вінців зрубів та ажурно-прорізними кронштейнами. Цей прийом, окрім вже згаданого майстра Василя Турчиняка, використовували і народні умільці з Делятина — Юрій Менделюк, що працювали над спорудженням храмів у Яблуниці та інших містах і селах Делятинщини.

Дехто з майстрів, крім сакральних споруд, займалися будівництвом житла та господарських будівель. Власне для Делятинщини характерними були «Г»-подібні та «П»-подібні у плані житлові будівлі. Для довговічності зрубів підвалини виготовляли з товстих смолянистих колод, частіше зі смереки, рідше — бука. Під кути зрубів підкладали каміння, щоб підвалини були підняті над землею на 10—12 см. Стіни збирали з колод і протес, рідше з тесанців у зруб. Значну частину інтер'єру житла займала піч, поруч ставили ліжко, лави, стіл, скриню, мисник, а також жердки для розвішування ліжників, одягу та рушників. Скрині та

жердки оздоблювалися виїмчастою та контурною різьбою, яка була своєрідним свідченням матеріального статусу господарів. Столи мали схрещені ніжки, широке підстілля. Навпроти печі традиційно ставили так звані «образник», де зберігали ікони, різьблені хрести і тарелі, які могли компонуватися смугами під стелею і переходити на суміжні стіни. До стелі на мотузках чи ліщинових прутах підвішувалася зроблена з дощок колиська прямокутної, трапецієподібної, а найчастіше півкруглої форми. Боковини прикрашалися різьбою, здебільшого у вигляді солярних знаків — «сонечок» (ці орнаменти були наділені захисною семантикою і покликані були оберігати дитину від біди). Деякі делятинські майстри вміло поєднували будівельні роботи з різьбою по дереву та виготовленням і декоруванням предметів побутового вжитку: скринь, мисників, полиць, веретен та розмаїтих архітектурних деталей, обрамлень, стовпців-колон ганків, кронштейнів.

Для виготовлення ужиткових речей та різьблених декоративних деталей найчастіше використовувалися такі породи дерева як явір, клен, груша, горіх, рідше — кедр, вільха, тис, яблуня, слива. У давньому різьбярстві поширеною була плоска і лінійна різьба. Пізніше орнамент ускладнювався, прямокутні і квадратні елементи збагачувалися трикутними, півкруглими і круглими глибинними виїмчастими елементами. Локальне різьблення використовувалося не тільки для оздоблення предметів умеблювання житла, але і в сакральних інтер'єрах — каплицях і храмах. Поширеним було декорування різьбленими елементами хоругв, виносних хрестів, свічників. В окремих випадках профільним різьбленням прикрашали карнизи та обрамлення вікон. Набір інструментів був невеликим і складався передусім з долот, які різнилися за формою і шириною та мали відповідні назви: «рівняк», «скосак», «фуджок», «фасульки», «городничок». З кінця XIX ст. із появою інкрустації як виду декорування дерев'яних виробів, тобто викладання шматочків різнокольорового та різнотонального дерева, рогу, бісеру, срібла, бронзи, майстри створили відповідні знаряддя: «втискач», «ягничок», «гребінчик», «паскарик», «цюкавка». В основі багатьох орнаментальних гуцульських мотивів виступає коло, тому майстри постійно користувалися також і циркулями різних конструкцій.

Серед талановитих майстрів-різьбярів Делятинщини слід виокремити Василя та Миколу Турчиняків, які жили і творили у другій половині XIX — на початку

XX ст. В. Турчиняк (1864—1939) народився у с. Луг. Не маючи змоги відвідувати школу, почав самостійно освоювати ази різьбярства та вивчив латинський алфавіт. Творчу діяльність розпочав із виготовлення різьблених рамок та обрамлень ікон. Пізніше майстрував шафи і традиційні для Гуцульщини столи і скрині. Вдосконалюючи свою майстерність, почав створювати складніші вироби, оздоблюючи їх різьбленими візерунками. Для надвірнянського повітового старости виготовив великий стіл-бюро, а для тодішнього президента Польщі Ігнатія Мосціцького — прикрашену плоским та виїмчастим різьбленням модель дерев'яної церкви.

У згаданій раніше церкві св. Івана Богослова у Лузі (цю першу на Делятинщині п'ятибанну церкву було споруджено за проектом В. Турчиняка) майстер також власноручно виготовив іконостас, казальницю, намісні ікони. В. Турчиняк працював над оздобленням низки храмових інтер'єрів, частина з яких до нашого часу не збереглася. Зокрема, варто відзначити окремі ікони та царські ворота, виконані для церкви св. Миколая у с. Стримба, а також цілий іконостас у церкві св. Миколая у с. Верхній Майдан. Науку різьбярства у В. Турчиняка перейняв його син Микола, який разом із ще одним місцевим майстром — Василем Савчуком з Делятина виготовили іконостаси та різьблене оздоблення інтер'єрів церков у Баранівці, Посохові, Потуторах та Чортківцях.

Повертаючись до знакових для художнього деревообробництва регіону артефактів, слід відзначити так звані «писані столи», що за своїми мистецькими якостями вирізняються серед оздоблених різьбленням побутових предметів житлових інтер'єрів Делятинщини. У 1970—1972 рр. відомим краєзнавцем Михайлом Клапчуком було виявлено та подано описи 120 «писаних столів», з яких 61% зафіксовано в Микуличині, 13% у Ямній та 10% у Дорі. Відомими майстрами «писаних столів» були В. Зазульчак, М. Зазульчак (старший і молодший), Д. Вередюк, А. Косило, П. Сорохманюк, М. Стефанюк, Я. Тефледжук, М. Яківчук.

Характерною особливістю конструкції цих столів було те, що їх довжина майже втричі перевищувала ширину. У боковини вмонтовували від однієї до трьох шухляд. Декорувалися столи як різьбленням, так й інтарсією — з шматочків дерева (грушки, бука чи сливи), які утворювали орнаментальні композиції. Основні мотиви укладалися із геометричних фігур — трикутників, ромбів, кіл, які компонували у «зірки»,

«ружі» та ритмічні декоративні смуги з різьблених «зубчиків» та паралельних ритмічних ліній. Ґрунтуючись на дослідженні форм орнаментальних елементів та методик їхнього компоновання можна виокремити два типи столів. До першого належать столи, виготовлені майстрами микуличинської школи, яскравими представниками якої були Петро Сорохманюк (1851—1928), Дмитро Вередюк (1867—1928), Микола Закульчак (1881—1967), Яків Тефледжук (1885—1977). Для робіт згаданих майстрів характерні видожені орнаментальні елементи ромбів, трикутників та восьмипелюсткові, закомпоновані в кола квіти, які заповнюють центральні площини стінок та шухляд. Низку збережених пам'яток можна з певністю атрибутувати як роботу конкретного майстра завдяки характерним деталям орнаменту, які він систематично використовував у своїх творах. Наприклад, П. Сорохманюк робив на ніжках столів хрестики, укладені з чотирьох трикутників, що сходяться вершинами. Тоді як Д. Вередюк між основними композиційними полями вставляв дрібні хрестики і стилізовані «сердечка». Крім «писаних столів» ці майстри виготовляли й оздоблені різьбленням крісла, куделі та «писані скрині», де використовували подібні орнаментальні композиції.

Відомою є також і дорянська школа майстрів художньої різьби та інтарсії, що сформувалася в околицях Дори, Ямної та Яремча. До найвідоміших її представників належать Микола Бойко (1848—1943), Михайло Яківчук (1882—1943), Іван Якуб'як (1857—1940) та Олекса Якуб'як (1859—1944). Збереглося близько двох десятків столів, виготовлених цими майстрами. Їх творча манера є впізнаваною, знову ж таки, завдяки характерним елементам орнаментального оздоблення — невеликим квадратикам і трикутникам, з яких сформовано хрещаті композиції.

Із відкриттям на початку ХХ ст. різьбярем Б. Біляшівським у Надвірній школи, розширювався асортимент різьбярської продукції — це різьблені тарілки, вази, свічники, пудрениці, різьблені писанки та невеликі прикрашені різьбою сувеніри у вигляді фігурок, намист та хрестиків. Оздоблення цих виробів репрезентувало поєднання різних технік різьби по дереву. Школу відвідували численні талановиті майстри — Юрій Грип'юк, Зиновій Дем'янчук, Степан Микитюк, Михайло Йосипенко та Василь Юркевич. На початку 1930-х років відкрилася реміснична шко-

ла у Дорі, де учні могли навчатися безкоштовно. Столярство тут викладав монах-студит Михайло Ворончак. На жаль, післявоєнний радянський період, що тривав від середини ХХ ст., не сприяв розвитку народних ремесел на території Делятинщини, де ще донедавна діяв такий потужний осередок художнього деревообробництва, формувалися способи, прийоми та стилізація під тодішні потреби гуцульської різьби.

1. Гори Гуцульщини. — Краків : ПТТК, 2006. — 223 с.
2. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — 472 с.
3. Історико-етнографічний нарис Делятинщини (від найдавніших часів до 1939 р.). — Делятин : Надвірнянська друкарня, 2000. — 91 с.
4. Рожко М.Ф. Тустань — давньоруська наскельна фортеця / М.Ф. Рожко. — Київ : Наукова думка, 1996. — 272 с.
5. Рыбаков Б. Русские системы мер длины XI—XV вв. / Б. Рыбаков // Советская этнография. — 1949. — № 1. — С. 14—42.

Ivan Melnyk

FINE WOODWORKING OF HUTSUL REGION:
ARTISTIC AND STYLISTIC FEATURES
OF DELYATYN LAND'S CRAFTS
(based on research expeditions)

This article considers on the fine woodworking of Delyatyn region as a unique phenomenon in the context of Hutsul folk art. The article is based on the materials, collected in several research expeditions, and presents valuable additional knowledge about artistic woodcarving of Ukrainian Carpathians, its folk architects and local carvers of late XIX — mid-XX century.

Keywords: fine woodworking, artistic wood, sacred architecture, civil buildings, traditions, folk artists.

Иван Мельник

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ДЕРЕВО ГУЦУЛЬЩИНЫ:
ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ РЕМЕСЛА
ДЕЛЯТИНСКОГО КРАЯ
(на материалах экспедиционных исследований)

Анализируется художественное дерево Делятинщины как своеобразный художественный феномен в контексте народного искусства Гуцульщины. Материалы, на которых основывается данная статья, собранные в экспедициях, ошутимо дополняют сведения о резьбе Украинских Карпат, зодчих и резчиков Делятинщины конца XIX — середины XX в.

Ключевые слова: художественное дерево, сакральные сооружения, жилье постройки, традиции, мастера.